

Мазур Н.О.,

канд. екон. наук, доц.,
n.o.mazur@nuwm.edu.ua

Кобилочна О.О.,

здобувач,
olyalya097@gmail.com

Національний університет водного господарства та природокористування

Мазур Н.А.,

канд. экон. наук, доц.,

Кобылочна О.О.,

соискатель,

Национальный университет водного хозяйства и природопользования

Mazur N.

Cand. Sci. (Econ.), Assoc. Prof.,

Kobylochna O.,

candidate for Cand.Sci.,

National University of Water Management and Nature Resources Use

ПОРІВНЯЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

COMPARATIVE ESTIMATION OF THE DEMOGRAPHIC SECURITY OF THE REGIONS OF UKRAINE

Идентифіковано поняття демографічної безпеки. Сформовано перелік показників для оцінювання демографічної безпеки держави та систематизовано за основними видами демографічних загроз. Здійснено розрахунок та порівняльний аналіз регіональних показників демографічної безпеки за основними демографічними загрозами.

Идентифицировано понятие демографической безопасности. Сформирован перечень показателей оценки демографической безопасности государства и систематизирован по основным видам демографических угроз. Произведен расчет и сравнительный анализ региональных показателей демографической безопасности по основным демографическим угрозам.

The purpose of the study is to form the list of indicators and the system of the estimation of the state demographic security by the regions. Originality of the research results is to form the system of indicators of the estimation the demographic security of Ukraine by the basic demographic threats with the accent on the regional aspect. Findings. The concept of the demographic security is identified as the demographic situation in which the qualitative and quantitative development of the population as a whole and each individual separately realizes according to the priorities of the national development and the security, and by which the national and economic security increases. The main demographic threats to Ukraine are the degradation of family institute, the depopulation, the population aging and no controllable migration. The list of indicators to estimate the demographic state security is formed and systematized by the basic demographic threats. The calculation and the comparative analysis of the regional indicators of the demographic security by the basic demographic threats are carried out. Practical value of the research results is the possibility to determine the priority of the measures of the social policies to overcome the demographic challenges through ranging regions depending on the security level for each of the demographic threats. The prospects for further research are to develop a methodology for

determining the integral indicator within each demographic threat and for the demographic security in general.

Ключові слова. Демографічна безпека, демографічні загрози, оцінювання демографічної безпеки.

Ключевые слова. Демографическая безопасность, демографические угрозы, оценка демографической безопасности.

Key words. Demographic security, demographic threats, estimation of the demographic security.

Вступ. Демографічний чинник є одним з визначальних для економічного і соціального розвитку держави. В той же час, вже понад двадцять років чисельність населення України скорочується, погіршуються такі його якісні характеристики, як здоров'я, кваліфікація, відбувається його старіння, зростає чисельність безповоротних емігрантів, поширеними є відкладання шлюбів і народження дітей, безшлюбне материнство та соціальне сирітство. На сьогодні найбільшими демографічними загрозами для нашої держави є депопуляція, старіння населення, нерегульовані міграційні процеси та деградація інституту сім'ї. У цих умовах особливої актуальності набуває посилення демографічної безпеки, що, в свою чергу, потребує належного оцінювання її стану та динаміки з метою розробки дієвих заходів щодо покращення ситуації.

В Україні поступово збільшується кількість досліджень в галузі демографічної безпеки, серед яких варто виокремити праці таких науковців, як О.Колмакова, Е.Лібанова, О.Перебейнос, Н.Рингач, І.Рой, В.Смачило, В.Стешенко, О.Хомин, І.Цвігун та ін., які присвячені здебільшого теоретичному обґрунтуванню даного виду безпеки, її загроз та показників. Також присутня спроба на законодавчому рівні регламентувати питання демографічної безпеки, однак проект Закону України від 15.10.2003 р. №4269 «Про демографічну безпеку України» так і залишився неприйнятим. Відсутні також розробки конкретної системи оцінювання рівня демографічної безпеки, як в загальнонаціональному, так і регіональному розрізах.

Постановка завдання. З метою ефективного моніторингу демографічної ситуації в країні та підвищення рівня її захищеності необхідно сформулювати дієву систему оцінювання демографічної безпеки держави загалом та в розрізі регіонів.

Результати дослідження. Поняття «демографічна безпека» порівняно нове у вітчизняній науці, у зв'язку з чим майже не розроблені єдиний понятійний апарат і показники для оцінювання даного явища, хоча деякі методологічні підходи в останні роки визначені, зокрема, в законодавчо-нормативних актах та дослідженнях науковців, проте часто вони носять дискусійний характер.

В сучасній літературі представлено різні визначення даного поняття. Основна їх відмінність полягає в тому, що демографічна безпека розглядається або автономно, або як «додаток» чи складова іншого виду безпеки. На основі цього окремі науковці виділяють інструментальний та ціннісний підходи до визначення даного поняття [11]. Інструментальний підхід полягає в тому, що демографічні процеси оцінюються не самі по собі, а розглядаються лише як засіб, інструмент для досягнення інших недемографічних цілей та завдань. У даному випадку мова йде не про саму демографічну безпеку, а про інші види безпеки, що забезпечуються демографічними процесами: національну та соціально-економічну. Ціннісний підхід передбачає самоцінність демографічних процесів, існування автономних демографічних цілей. Досягнення таких цілей розглядається як стратегічне завдання, їх відносять до головних суспільних пріоритетів, важливіших, ніж економічне процвітання, військова

могутність і т. д. Такі науковці, як О.Колмакова, В.Смачило та М.Корпан [3] вважають, що гармонійна демографічна ситуація в країні буде сприяти її економічній та національній безпеці, і навпаки, економічна, соціальна, військова, тощо безпека в державі зможуть стимулювати та забезпечити збалансований демографічний стан, тобто демографічна захищеність та інші види безпеки держави взаємозалежні та взаємообумовлені. Підтримуючи думку цих авторів, погоджуємось, що під демографічною безпекою держави доцільно розуміти таку демографічну ситуацію, за якої відбувається якісний та кількісний розвиток населення в цілому та кожної особистості окремо відповідно до пріоритетів національного розвитку та безпеки, а також завдяки якій посилюється національна та економічна безпека держави, що, в свою чергу, сприяє збалансованому та безпечному демографічному розвитку країни.

Відповідно до проекту Закону України «Про демографічну безпеку України» [2] демографічна безпека є складовою національної безпеки, що визначає стан захищеності держави і суспільства від демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України відповідно до її національних демографічних інтересів. В свою чергу, демографічні загрози — демографічні явища і тенденції, соціально-економічні наслідки яких призводять до кількісних та якісних змін демографічних показників, що негативно впливає на стійкий розвиток України. Основними демографічними загрозами визнано деградацію інституту сім'ї, депопуляцію, старіння населення, нерегульовані міграційні процеси. Всі загрози тісно пов'язані між собою та прямо чи опосередковано впливають одна на одну.

З метою ефективного моніторингу демографічної ситуації в країні, підвищення рівня її безпеки, вчасного попередження або ефективного нейтралізування негативних наслідків демографічних загроз необхідно розробити дієву систему оцінювання демографічної безпеки держави. При формуванні системи оцінювання першочерговими завданнями є визначення показників, критеріїв, методів та процедури оцінювання.

Доцільно припустити, що демографічна безпека буде характеризуватися показниками, які описують стан населення (кількісний та якісний), а також його зміни, зумовлені природним та механічним рухами. На сьогодні немає єдиного переліку таких показників, в різних джерелах запропоновано відмінні показники для оцінювання. Тому на основі дослідження праць вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі демографії, а також нормативних актів окремих галузей національної безпеки складено максимально можливий перелік показників для оцінювання демографічної безпеки держави та здійснено їх ранжування за частотою згадування (табл. 1).

Таблиця 1

**ПОКАЗНИКИ ОЦІНЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ
(РАНЖОВАНО ЗА ЧАСТОТОЮ ЗГАДУВАННЯ)**

№ з/п	Показники	Хомин О.Й [10]	Рой І.В. [8]	Кримзін Д.М. [4]	Дударев В.Б. [1]	Проект ЗУ «Про демографічну безпеку України» [2]	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [5]
1	Очікувана тривалість життя при народженні, років	+	+	+	+	+	+
2	Сумарний коефіцієнт народжуваності населення, дітей	+	+		+	+	+
3	Коефіцієнт старіння, %	+	+		+	+	+
4	Нетто-коефіцієнт відтворення населення, дочок у розрахунку на одну жінку	+	+		+	+	+
5	Коефіцієнт дитячої смертності, ‰	+		+	+		+
6	Коефіцієнт депопуляції, %	+	+		+	+	
7	Коефіцієнт смертності населення працездатного віку (в т.ч. коефіцієнт смертності чоловіків і жінок працездатного віку), ‰	+	+	+		+	
8	Коефіцієнт природного приросту, ‰	+		+			+
9	Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, ‰	+	+				+
10	Сальдо міграційного обміну між міською і сільською місцевістю, у тому числі за статтю, віком, рівнем освіти (сальдо міграції), осіб	+	+			+	

Закінчення табл. 1

№ з/п	Показники	Хомин О.Й [10]	Рой І.В. [8]	Кримзін Д.М. [4]	Дударев В.Б. [1]	Проект ЗУ «Про демографічну безпеку України» [2]	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [5]
11	Загальний коефіцієнт смертності, ‰	+		+	+		
12	Загальний коефіцієнт народжуваності, ‰	+		+			
13	Коефіцієнт міграційного приросту населення, ‰			+	+		
14	Чисельність нелегальних мігрантів, осіб		+		+	+	
15	Загальний коефіцієнт шлюбності, %	+	+				

16	Загальний коефіцієнт розлучень, ‰	+	+				
17	Коефіцієнт сімейності	+			+		
18	Співвідношення шлюбів і розлучень					+	
19	Ступінь диспропорційності статевого складу населення репродуктивного віку, відсоткових пунктів				+		
20	Інтенсивність абортів в репродуктивному віці, ‰				+		
21	Вікові коефіцієнти народжуваності, ‰	+					
22	Спеціальний коефіцієнт народжуваності, ‰	+					
23	Коефіцієнт живонароджених, ‰	+					
24	Вікові коефіцієнти смертності, ‰	+					
25	Коефіцієнт шлюбного народження, ‰	+					
26	Спеціальний коефіцієнт шлюбності, ‰	+					
27	Спеціальний коефіцієнт розлучень, ‰	+					
28	Середній розмір сім'ї, осіб	+					
29	Середній вік населення, років				+		
30	Материнська смертність, на 100 тис. дітей, що народилися живими				+		

Примітка: розроблено авторами.

Проблема оцінювання демографічної безпеки зводиться не лише до визначення переліку показників, що її описують, але й їх нормативних (порогових) значень, відповідність яким свідчатиме про безпечний або небезпечний стан в цій сфері. Найпростішим методом оцінювання стану демографічної безпеки у регіональному розрізі є порівняння значення кожного показника з його пороговим (максимально або мінімально допустимим), або ж, за відсутності таких, — з найвищим чи найнижчим значенням (залежно від стимулюючого навантаження показника) в державі (за прикладом національної методики вимірювання регіонального людського розвитку).

З огляду на доступність статистичних даних розраховано та проаналізовано часткові показники демографічної безпеки з групуванням їх за основними видами демографічних загроз для всіх областей України. Результати розрахунку з виділенням середнього, максимального та мінімального значень представлено в табл. 2.

Таблиця 2

ЧАСТКОВІ ПОКАЗНИКИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

№ з/п	Показники	Порогове значення [5]	Оціночні шкали [9]	Значення показника (область)		
				середнє	min	max
Депопуляція						
1	2	3	4	5	6	7
1	Сумарний коефіцієнт народжуваності, дітей	2,2	надзвичайно низький — менше 1,5; дуже низький — 1,5-1,8; низький — 1,8-2,2; середній — 2,2-2,8; високий — 2,8-4,0; дуже високий — 4,0-6,0; надзвичайно високий — 6,0 і більше	1,531	1,324 (Харківська)	2,082 (Рівненська)
2	Нетто-коефіцієнт відтворення населення, дочок у розрахунку на одну жінку	1,1	—	0,727	0,629 (Луганська)	1,010 (Рівненська)
3	Загальний коефіцієнт народжуваності, ‰	14,6 [6]	надзвичайно низький — до 10; дуже низький — 10-12; низький — 12-16; середній — 16-25; високий — 25-35; дуже високий — 35-50; надзвичайно високий — 50 і більше	11,4	9,4 (Чернігівська)	15,9 (Рівненська)
4	Спеціальний коефіцієнт народжуваності, ‰	—	—	45,9	39,3 (Сумська і Полтавська)	63,0 (Рівненська)

Продовження табл. 2

№ з/п	Показники	Порогове значення [5]	Оціночні шкали [9]	Значення показника (область)		
				середнє	min	max
5	Коефіцієнт дитячої смертності, ‰	2	Надзвичайно низький — до 7; дуже низький — 7-10; низький — 10-12; середній — 12-15; високий — 15-20; дуже високий — 20-50; надзвичайно високий — 50 і більше	8,5	5,7 (Київська)	12,7 (Донецька)
6	Загальний коефіцієнт смертності, ‰	11,6 [6]	надзвичайно низький — до 7; дуже низький — 7-10; низький — 10-12; середній — 12-15; високий — 15-20; дуже високий — 20-30; надзвичайно високий — 30 і більше	14,5	11,8 (Закарпатська)	18,6 (Чернігівська)
7	Індекс надсмертності чоловіків, разів	—	—	1,124	1,038 (Вінницька)	1,196 (Миколаївська)
8	Рівень передчасної смертності, ‰	—	—	31,4	24,3 (Тернопільська)	35,8 (Одеська)
9	Коефіцієнти смертності населення в працездатному віці, ‰	—	—	5,0	3,6 (Тернопільська і Чернівецька)	6,3 (Донецька)

Продовження табл. 2

№ з/п	Показники	Порогове значення [5]	Оціночні шкали [9]	Значення показника (область)		
				середнє	min	max
10	Очікувана тривалість життя при народженні, років	70	—	71,15	69,64 (Кіровоградська)	73,38 (Івано-Франківська)
11	Коефіцієнт депопуляції, %	100 [6]	—	127	78 (Рівненська)	198 (Чернігівська)
12	Коефіцієнт природного приросту, ‰	2,8	—	-3,1	-9,3 (Чернігівська)	3,5 (Рівненська)
Старіння населення						
1	Коефіцієнт старіння населення, %	18	надзвичайно молоде населення — до 6; молоде — 6-8; початок старості — 9-10; середня старість — 11-15; старе — 16-20; надзвичайно старе — 21 і більше	21,2	16,1 (Закарпатська)	25,2 (Чернігівська)
2	Коефіцієнт демографічного навантаження, ‰	600	—	576	538 (Харківська)	639 (Чернігівська)

ЧАСТКОВІ ПОКАЗНИКИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

№ з/п	Показники	Порогове значення [5]	Оціночні шкали [9]	Значення показника (область)		
				середнє	min	max
3	Середній вік населення, років	—	—	40,4	42,9 (Чернігівська)	36,5 (Закарпатська)
Деградація інституту сім'ї						
1	Загальний коефіцієнт шлюбності, ‰	—	—	6,1	5,1 (Чернігівська і Сумська)	6,8 (Київська)
2	Загальний коефіцієнт розлучуваності, ‰	—	—	1,1	1,05 (Закарпатська)	1,5 (Дніпропетровська)
3	Середній розмір сім'ї, осіб	—	—	2,58	2,31 (Кіровоградська)	3,45 (Закарпатська)
4	Питома вага народжених дітей матерями, які не перебували в зареєстрованому шлюбі, %	—	—	21,4	7,7 (Львівська)	32,4 (Кіровоградська)
Міграція						
1	Коефіцієнт міграційного приросту, ‰	—	—	13,5	-17,6 (Кіровоградська)	55,1 (Харківська)

Примітка: розроблено авторами на основі офіційних статистичних даних 2012 року [7].

Аналіз розрахованих показників свідчить, що найсприятливіша ситуація для демографічної захищеності суспільства щодо депопуляції склалась в Рівненській області, щодо старіння та деградації інституту сім'ї — в Закарпатській, міграції — у Харківській. Водночас, близько половини регіональних показників з найкращими в Україні значеннями не відповідають еталонним критеріям. Найзагрозливіша ситуація за показниками депопуляції та старіння населення характерна для Чернігівської області, за показниками міграції та деградації інституту сім'ї — для Кіровоградської.

Можливості практичного застосування результатів запропонованого оцінювання демографічної безпеки країни полягають, в першу чергу, в орієнтації соціальної політики держави на зменшення впливу або усунення наслідків визначених демографічних загроз в конкретних регіонах держави. Для визначення першочерговості заходів щодо подолання певних демографічних загроз у регіональному розрізі пропонуємо здійснити ранжування областей залежно від рівня демографічної безпеки в межах кожної небезпеки.

Висновки. Розроблена система оцінювання може бути також модифікована для інших складових національної безпеки та застосована як на загальнонаціональному, так і на внутрішньорегіональному (наприклад, для районів в межах області) та міжнародному (для оцінювання рівнів тої чи іншої безпеки конкретних країн) рівні. Водночас, оскільки не всі показники мають оціночні шкали або порогові значення, а надто велика кількість критеріїв оцінювання безпеки робить процес регіонального порівняння надзвичайно трудомістким, тим самим знижуючи його ефективність, доцільним є визначення інтегрального показника в межах кожної демографічної загрози та для демографічної безпеки загалом, що визначено подальшим завданням нашого дослідження.

Література

1. Дударев В.Б. Статистическое исследование демографической безопасности России: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.12 «Бухгалтерский учет, статистика» / В.Б.Дударев. — Москва, 2008. — 23 с.
2. Закон України «Про демографічну безпеку України» (проект від 15.10.2003, №4269). — [Ел. ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4269&skl=5.
3. Колмакова О.М. Оцінка демографічної безпеки. / О.М.Колмакова, В.В.Смачило — [Ел. ресурс]. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2013/Economics/15_130526.doc.htm.
4. Крымзин Д.Н. Интегральная оценка демографической безопасности региона (на примере республики Мордовия). / Д.Н.Крымзин — [Ел. ресурс]. — Режим доступу: <http://sisupr.mrsu.ru/2011-4/PDF/5/Krymzin.pdf>.
5. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007, № 60. — [Ел. ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0060665-07>.
6. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / Національний інститут проблем міжнародної безпеки. За ред. А.І.Сухорукова. — К.: НІПМБ, 2003. — 64 с.
7. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
8. Рой І.В. Обґрунтування основних якісних та кількісних показників демографічної безпеки України / І.В. Рой // Соціопростір: міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. — 2011. — №1(2). — С. 24-27.
9. Стеценко С.Г. Демографічна статистика: Підручник. / С.Г.Стеценко — К.: Вища шк., 2005. — 415 с.
10. Хомин О.Й. Методика розрахунку демографічної безпеки / О.Й.Хомин // Вісник економіки транспорту і промисловості. — 2010. — № 29. — С. 188-191.
11. Чмыхало А.Ю. Социальная безопасность: Учебное пособие. / А.Ю.Чмыхало — Томск: Изд-во ТПУ, 2007. — 168 с. — [Ел. ресурс]. — Режим доступу: <http://txb.ru/125/16.html>.

References

1. Dudarev, V.B. (2008). Statisticheskoe issledovanie demograficheskoy bezopasnosti Rossii [Statistical study of demographic security of Russia]. Extended abstract of candidates thesis. Moscow [in Russian].
2. Zakon Ukrainy Pro demohrafichnu bezpeku Ukrainy (proekt vid 15.10.2003, №4269) [Law of Ukraine On demographic security of Ukraine (draft from October 15 2003, №4269)]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4269&skl=5 [in Ukrainian].
3. Kolmakova, O.M., & Smachylo, V.V. (2013). Otsinka demohrafichnoi bezpeky [Estimation of demographic security]. Retrieved from http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2013/Economics/15_130526.doc.htm [in Ukrainian].

4. Krymzin, D.N. (2011). Integral'naja ocenka demograficheskoy bezopasnosti regiona (na primere respubliky Mordovija) [Integral assessment of demographic security of the region (on example of the Republic of Mordovia)]. Retrieved from <http://sisupr.mrsu.ru/2011-4/PDF/5/Krymzin.pdf> [in Russian].

5. Metodyka rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy, zatverdzhena nakazom Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 02.03.2007, №60 [The method of calculation of economic security of Ukraine, approved by the Ministry of Economy of Ukraine from March 2 2007, №60)]. Retrieved from <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0060665-07> [in Ukrainian].

6. Sukhorukova, A.I. (Eds.) (2003) Metodychni rekomendatsii shchodo otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Guidelines on the assessment of the level of economic security of Ukraine]. Kyiv: Natsionalnyi instytut problem mizhnarodnoi bezpeky [in Ukrainian].

7. Ofitsiyni sait derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Substantiation of basic qualitative and quantitative indicators of demographic security of Ukraine]. ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

8. Roi, I.V. (2011). Obgruntuvannia osnovnykh yakisnykh ta kilkisnykh pokaznykiv demohrafichnoi bezpeky Ukrainy [Substantiation of basic qualitative and quantitative indicators of demographic security of Ukraine]. Sosioprostrir: mizhdystsyplinarnyi zbirnyk naukovykh prats z sotsiologhii ta sotsialnoi roboty — Sosioprostrir: interdisciplinary scientific research journal of sociology and social work, 1(2), 24-27 [in Ukrainian].

9. Stetsenko, S.H. (2005). Demohrafichna statystyka [Demographic statistics]. Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].

10. Khomyn, O.Y. (2010). Metodyka rozrakhunku demohrafichnoi bezpeky [The method of calculation of demographic security]. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti — Bulletin of economics of transport and industry, 29, 188-191 [in Ukrainian].

11. Chmyhalo, A.Ju. (2007). Social'naja bezopasnost' [Social Security]. Tomsk: Izd-vo TPU. Retrieved from <http://txb.ru/125/16.html> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 21.03.2015 р.